

A hermeneutika episztémikus helye*

AUREL CODOBAN

A filozófiai tematizálás harmadik nagy területének, a kommunikáció problémakörének köszönhetően a hermeneutika helyzete is megváltozik: filozófiai segédtudományból elsőrendű filozófiai diszciplínává válik, az értelmezés pedig fő szerepet kap a jelek világának értelmi befogadásában. Természetesen már e harmadik filozófiai tematizálás előtt is létezett hermeneutika és interpretáció. Az értelmezés már az első tematizálás körében is igen jól működött, sőt itt, ahol a jeleket még dolgoknak tekintették, egészen széles körben érvényesült. A szemiológiának éppen egy olyan tematizálásra van szüksége, amely szerint a dolgok jeleknek tekintendők. Mindenesetre, a szemiológia volt az, amely hasznot húzott a kommunikáció tematizálásából, megelőzve a hermeneutikát, éppen úgy, mint ahogy az olvasás megelőzi az értelmezést. Ennek a mozgásnak az érdekessége abban mutatkozik meg, hogy már előrevetíti a harmadik tematizálással fellépő új feszültséget. Valójában a szemiológia és a hermeneutika, a jelek anatómiája és fiziológiája a reneszánsz végén válik el egymástól, azaz a modernitás küszöbén, a megismerés tematizálásának kezdetén. A szemiológia és a hermeneutika közötti feszültség létrejöttéhez a harmadik tematizálás, a kommunikáció tematizálása kezdetén szükség volt a helyek és a szerepek felcserélésére, akárcsak az eleatizmus és héraklitizmus, vagy a racionalizmus és empirizmus esetében.

* Aurel Codoban: *Semn și interpretare. O introduce postmodernă în semiologie și hermeneutică*. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001, 75–80. II. Hermeneutică. 10. Situs-ul epistemic al hermeneuticii.

A modernitás kontextusában a karteziánus cogito révén érvényre jutott tudat egy olyan hipotetikus szolipszizmus talajára helyezkedett, ahonnan elsősorban a vágy kínál kiutat. Ez biztosítja az énen kívüli, de az énhez hasonló külvilág bizonyosságát, amely a Másban, a hozzám képest Másikban, de valójában egy másik önmagamban testesül meg. A másik jelenléte, valóságossága a vágyban objektiválódik és igazolódik. Egy másik kivezető utat a filozófiailag posztulált szolipszizmusból és az akarat által közvetített öntudat belső világából a saját személy valósága képvisel. Végül, a szolipszizmusból a valóságba vezető harmadik út az észlelésen és az emlékezeten, azaz a téren és az időn át a tárgy konstitúciója irányába halad. A Mászal (Másikkal) való kapcsolat ÉN–TE típusú kapcsolatot, akárcsak a saját személyemet megalapozó önmagamhoz való viszony; a tárgyhöz való viszony ellenben EN–Ő típusú kapcsolatot. A megértés és az értelmezés az *én–másik*, vagyis az *én–te* kapcsolaton alapul, mivel a dialógust a vágy élteti. Az emberi személyiség leszállítása az én–ő típusú el-tárgyiasító kapcsolat szintjére alapvetően téves. Akárcsak, a mi esetünkben, az olyan értelmezési túlzásokba való bocsátkozás, amely a tárgyakat az *én–te* kapcsolat szintjére emeli. Az „én–te” viszony perspektívájában a másik mindig csak léleknek látszik; mint ahogy az „én–ő” kapcsolatában a másik mindig csak testnek látszik. A Természet egy hatalmas szöveggé csak akkor lehetett az értelmezés tárgya, amikor Isten állt mögötte.

Micsoda az értelmezés ebben a kontextusban? Az értelmezés alapja az *én–másik* viszonyban rejlik, az én–te típusú dialogikus viszonyban, a vágy által éltetett, fenntartott viszonyban. Mivel a vágy által megnyitott úton halad, amely a *Máshoz* (a Másikhoz), a *Nyelvhez és kommunikációhoz*, az *Értelemhez* és a *Kultúrához* vezet, kibontakoztatva a jelentést és az értelmet, az értelmezés a jelentéshordozó racionalitás körébe illeszkedik. Ezzel szemben az ellentetjeként felfogható, az *ok-okozati* viszony tisztázására irányuló tudományos magyarázat az operacionális racionalitáshoz tartozik. A hermeneutika számára az válik hitelessé, ami tudatilag értelmezhető – s ebben a vonatkozásban a tárgy maga is a Másnak minősül, egyfajta „animizmus” jegyében, amely tudati mélységekkel ruházza fel –, míg a tudomány magát az embert is pusztán tárggyá fokozza le.

A hermeneutika terminus gyökerei a görög „hermeneuein” igére nyúlnak vissza, amely a „hermeneosz” főnévre utal. Heidegger szerint egy gondolati játék során a „hermeneutikát” Hermész istennel azonosíthatjuk, Zeusz és Maia fiával, az istenek és az emberek közötti közvetítővel, a sors hírnökével. A görög mitológiában Hermész a kereskedelem (a csere a régiek számára

a kommunikáció szinonimája) és az utazások isteneként jelenik meg, ami szimbolikus szinten (az isteni akarat) „közvetítésének”, „lefordításának”, „értelmezésének” mozzanatára utal.

Arisztotelész *Organonja* második részének címében a hermeneutika kifejezés explicite is megjelenik – *Peri hermeneiasz*-, amit Boëthius latinra *De interpretatione*-nak fordított. Valójában azonban nem ez adja meg a hermeneutika mai értelmét, mivel az értelmezés itt a gondolat elemzését jelenti a kifejezés útján, az ítélet megvalósulását a verbális kommunikációban. Mai értelme szerint a hermeneutika a kifejtés, értelmezés és megértés elmélete; mint ilyen, elvek, kategóriák, szabályok és eljárások összessége. A hermeneutika a tudományos magyarázattal szembeállítható megértés elmélete. Addig, amíg a tudományos magyarázat az oksági viszonyhoz kapcsolódik, a hermeneutikai eljárás mint jelentéstulajdonítás a „művészetéhez” (a tekhnéhez, létrehozáshoz) áll közelebb. Bár nem tekinthető egy bizonyos módszernek a modern tudományos megismerési módszerek értelmében, s gyakran az értelmezés vagy a megértés „művészetének” nevezik, a hermeneutika sem mond le a szigorról és a fegyvelemről. A jelenkori filozófiai diszciplínák körében a hermeneutika a humán ontológiához, a logikához és metodológiához, a modern nyelvelméletekhez, a retorikához, poétikához, stilisztikához társul. Egyszerre jelenik meg diszciplínaként és a cselekvést irányító eljárásaként, megismerésként. Gadamer számára a hermeneutika filozófia, s filozófiaként – gyakorlati filozófia; a hermeneutika a gyakorlati filozófia hagyományát folytatja.

Az általában vett hermeneutika, a maga átfogóbb és kevésbé igényes mivoltában egyszerre irányul a szövegekre, a szöveg-hagyományra, a művekre, valamint a mindennapi emberi viselkedésre (Helmut Seifert, Ineichen). Nemcsak a kulturális megértés érdekli, hanem minden olyasmi, ami megértést feltételez. Területe a jóslásoktól (a kártyából vagy kávézaccból történő jövőmondás is értelmezés!) a költői fordításokig és a jogi értelmezésekig mindenre kiterjed. Emberek, utcák, városok, szakterületek elnevezésének történeti etimológiáját is magába foglalja! A hermeneutika a szó mögött meghúzódó történetet meséli el, amelyen a szó jelentése alapul, s amely értelmet ad neki, éppen úgy, mint ahogy a mítosz elmeséli és forgalmazza a szimbólumot.

A hermeneutikai aktus egzisztenciális beavatkozást feltételez, mivel a megértés megváltoztatja a megértő tudatát. Ebben a tudati átalakulásban a megértés másegyébnek bizonyul, mint pusztán megismerési folyamatnak. A tudományos elméleteket és összefüggéseket memorizálják, majd operacionálisan, „mechanikusan” alkalmazzák. A hermeneutika egzisztenciálisan, azaz vitálisan és

„művészileg” hat. A megértésnek ez a művészete nem pusztán egy rajtunk kívüli, az egzisztenciális körünkön kívül maradó semleges megismerés. Az, amit értelmezünk és ezáltal sikerül megértenünk, megváltoztatja az életünket.

Az értelmezést mindig az hívja életre, ami számunkra idegen, vagy idegenné vált: a Másik/Más, a Szent, a Lét, a Szeretet, a Halál. A kommunikáció látszólagos hiánya a másság jele, s ezért elsősorban hermeneutikát igényel. (A hallgatás a szemiológia nehézségeként jelenik meg. A beszédet jelek közötti szünetek tagolják; a hallgatás szemiológiai értelemben se nem jel, se nem jelek közötti szünet. Ha a jelek olvasást igényelnek, a hallgatás értelmezést kíván.) A hermeneutika olyan értelmezési folyamatot valósít meg, amely a fordításhoz hasonlít. Az értelem felé fordulás, az értelem felszínre hozására, egyik síkról a másikra való átvitelére, a másvalaki számára való lefordítására irányuló törekvés jellemzi. A kommunikáció ezért nem egyszerű üzenetátviteli aktusként valósul meg, hanem sokkal inkább kommunikációként, a másik, a másság irányában történő előrehaladásként.

A hermeneutika nagy érdeme abban áll, hogy az idegent otthonossá változtatja: vagyis nem semmisíti meg a kritikában, nem is reprodukálja egyszerűen önmagában, hanem a saját horizontjában bontakoztatja ki, miközben új értékkel ruházza fel. Annak ellenére, hogy öntudatunk megépítésében a másiktól függünk, mégis hajlamosak vagyunk a másik nézőpontjának folytonos tagadására. A hermeneutika feladata tehát abban rejlik, hogy segítségével közelebb kerülhetünk a másik nézőpontjához az igazság feltárásában. A hozzánk viszonyuló másiknak is érvényességet tulajdonító véges, de folytonos mozgásban levő gondolkodásban rejlik az értelmező ész ereje (Gadamer). A másikhoz való közeledés nem jelenti annak kritikai megszüntetését vagy mimetikus reprodukcióját, hanem sokkal inkább egy új fényben való megvilágítását, amelyben a saját igazságot a másság közvetítésével lehet megtalálni.

A hermeneutika az én síkját lefordítja a Más síkjába és fordítva. Mindazt, ami a tudományos megismerésben feltárul, képes egy olyan világegész összefüggésébe helyezni, amely nem érthető meg másként, csak a Másnak a perspektívájában. Amennyiben a világ egysége az énen alapul, az én határozza meg a vonásait; a hermeneutikának tudatosítania kell azt, hogy a világ tapasztalata nem más, mint az én jellemzőinek az átvitele a dologra vagy a másikra. A hermeneutikának tehát önkritikainak kell lennie, ismernie kell mindig a megértés határait és horizontját, mert csak így kerülheti el az illúzió csapdáját.

A hermeneutikai reflexió ily módon annak a tudatnak az önkritikája is egyben, amely összes absztrakcióit, a tudományos ismereteket is beleértve, a világegészre vonatkozó emberi tapasztalathoz tartozóként kezeli. A filozófia is egy ilyen hermeneutikai munkálkodásként fogható fel, amely a szemantikai elemzés által kidolgozott strukturális összefüggéseket a létkereteinket alkotó fordítás és megértés kontinuumában oldja fel. Megérteni nem jelent mást, mint elbeszélni, s megindokolni a gondolatokat, úgy, ahogy a szimbólumokkal a mítoszokban történik. Ebből a szempontból tekintve a filozófia hermeneutika.

A szubjektumhoz való viszonyában a hermeneutika keresheti a szubjektum archeologikus értelmét a pszichoanalízis módján, a keletkezési folyamatában; keresheti teleologikus értelmét a hegeli fenomenológia módján, és végül keresheti eszkatologikus értelmét egy vallásos hermeneutika módján (Ricoeur). Az értelem eredete a szubjektum mögé vagy elé helyezhető. A megértés ontológiai gyökere mindkét esetben ugyanaz marad: az énnel való függősége. Az első eset demisztifikáló, hittelenítő beállítódása viszont alapvetően különbözik a másodikkra jellemző beavató, reinitizáló beállítódástól.

Veress Károly fordítása